

Az egyház mint intézmény

*Nemzetközi és szubállami mechanizmusok összefüggései
állam és egyház kapcsolatában*

I. BEVEZETÉS

Az állam-egyház viszony szokásos (állam)jogi szemlélete ahhoz a leegyszerűsítéshez vezet, hogy az egyházakat egyszerűen az államban létezőkként tekintjük.^[1] Ha azonban a katolikus egyház és az államok Római Birodalom bukása óta lezajlott történetét elemezzük, akkor azt látjuk, hogy e viszony jól vizsgálható a nemzetközi kapcsolatok-tudomány ismeretszerző apparátusa által, és a szuverén hatalmak egymáshoz való viszonya módjára írható le. Így állam és egyház viszonyának egy, a joginál jóval tágasabb, politikatudományi látásmód szerinti szemlélete nyílt meg. Sőt, politikatudományi szempontból éppen azt kell mondanunk, hogy a jogi technika ennek az alapvetően – és logikai értelemben „eredetileg” – politikai viszonyulásnak csupán egy olyan másodlagos kezelési technikája, mely arra irányul, hogy enyhítse a nyíltan politikai csatározások esetleges durvaságait.

Láttuk továbbá, hogy a katolikus egyház és az államok közötti viszonyok – melyek tehát nemzetközi politikai természetűek – hatással vannak az egyes államokon belül az állam és az egyházak viszonyára is. Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk meg néhány szempontból, hogy ez a hatás hogyan befolyásolja az állam(ok) egyházakhoz, vallási közösségekhez és eleve a „vallási”-hoz való viszonyát.

II. AZ EGYHÁZ(AK) INTÉZMÉNYESSÉGÉNEK SZEMLÉLETE

1. A katolikus egyház nemzetközi politikai intézmény-volta

Az eddig alkalmazott módszerünk az volt, hogy a jogi terminológiával megfogalmazott viszonyokat egyszerűen politikai viszonyokként értelmeztük. Föl lehet vetni, hogy ez valójában nem igazi politológiai megközelítés, mert valójában nem kérdeztünk a katolikus egyház jog által ábrázolt univerzális (vagy máskép-

[1] A tanulmány első része: Rónay Miklós: Állam, egyház, politikatudomány. Nemzetközi és szubállami mechanizmusok összefüggései állam és egyház kapcsolatában, In: *Politikatudományi Szemle*, 2008/2, 101-124.

pen globális-anacionális) intézményessége elé. Lehetséges ugyanis, hogy ez az univerzális intézményesség pusztán csak a jogban jelenik meg, a jogiasodás folyamata hozza létre, és a jog előtt, a politikumban még nem létezik. Másképpen fogalmazva, a politológiai megközelítés egyik feladata éppen az, hogy az egyház politikai intézményesség-jelenségére is rákérdezzen, vagyis arra, hogy az nem pusztán a jogiasság következménye-e? Nem, ugyanis az egyház intézményi egységességének oka logikailag a jogi argumentáció előtt van. Az egyház számára nem opcionális, hogy kis részekből, addicionálisan felépülő formációként működik, vagy egy, az egész világon egységes intézményként, mely pusztán a kormányozhatósági praktikum kedvéért hoz létre közigazgatási egységeket önmagán belül. Az egyház teológiai *önreflexiója* azt állítja az egyház elé feladatul, hogy *egységesen kormányzott társaságként* működjön.^[2] A középkor végén, amikor az államok a hatalmi struktúrájukat egyre inkább centralizálták, és területükön belül a kizárólagosság igényével léptek föl, az egyháznak ezt az egységesség-célt egyre nehezebb körülmények között^[3] kellett érvényesítenie. Az egyháznak el kellett érnie, hogy tárgyalópartnerei kénytelenek legyenek úgy tárgyalni vele, hogy közben tartsák tiszteletben az egységességét. Ennek érdekében úgy alakította saját jogi szerkezetét, mellyel önmagát olyan intézményként állította a külvilág elé,^[4] mellyel csak ugyanolyan módon lehet kommunikálni, mint egy állammal.^[5] Az államokhoz hasonló technikájú önstrukturálást végzett, vagyis az államokkal párhuzamosan kidolgozta saját szuverenitás-elméletét (amiről a korábbi részben már volt szó). Folyamatosan odafigyelt a tárgyalópartnerei, a világi hatalmak állam-struktúra fejlődési tendenciáira, és az átvehető – a teológiai önképével ellentmondásba nem kerülő – struktúraelemeket átvette. Így az, hogy az egyház a külsőkhöz (államokhoz) egységes, univerzális (globális-anacionális) intézmény módjára viszonyul, saját teológiai természetű *önreflexiója* és az adott történelmi utat bejáró külvilág hosszú történelmi *kölcsönhatása* révén alakult ki. A teológiai – vagy bármilyen – cél alkalmas eszközzel való, érvényesítése a nemzetközi társadalmi térben, mindenképpen *politikai természetű, racionális cél-tételező és cél megvalósító tevékenység*, melyben a jogi vertikum tudatos alakítása eszközszerű, és a politikai célkitűzés

[2] Az egyház *önreflexiójának* ide vonatkozó része: az emberek szakrális életét és önmagát mint szervezetet minden más hatalomtól függetlenül kell tudnia kormányozni. Ahogy Iginó Cardinale fogalmazza: „Az egyház a legkorábbi idők óta úgy van jelen a történelemben, mint a világi társaságoktól jól elkülönített, saját célokkal és saját, szervesen felépülő, független és az Állammal szemben egyedi struktúrával, mintegy önmagában megálló társaság, az Állammal szemben [...] az egyenlőség kondíciójával.” (Cardinale, 1961, 57.)

[3] Ahogy az a történelemből ismert, a világi hatalmi centrumok, a korai államok igyekeztek a katolikus egyház területükre eső egyházrészeit is kormányozni. A szuverenitáselméletek idején a területi alapú, kizárólagos kormányzás elve alapján szerveződtek át, mellyel elvi szintre emelték, hogy az egyház ottani részét is kormányozni kívánják (vö. Machiavelli vallásfelhasználási elve; cuius regio eus religio stb.).

[4] Túl azon, hogy már régen diplomáciai szinten tárgyalt az államokkal, kialakította a kánoni alkotmányjogi vertikum államjogokkal analóg szisztémáját.

[5] Graham, 1959, 9–10. Bertagna, B, 1982, 140–141.

megvalósítását szolgálja. A katolikus egyház *nemzetközi intézményessége tehát eredetileg nemzetközi politikai természetű jelenség.*^[6]

Ezután több olyan félreértést is tisztázhatunk, ami a jogi paradigmán belül maradvá nehezen lett volna megoldható. Egyrészt nem lehet azt állítani, hogy az állam a(z elsődleges) politikai adottság, ami majd eldönti, hogy ad-e jogot az egyháznak arra, hogy tárgyalópartnere lehessen, hanem *mint tárgyalófelek*, mindketten *ugyanolyan természetű alanyként* állnak egymással tárgyalási viszonyban, tudniillik szuverén valóságokként, vagyis olyanokként, melyek önmaguk határozzák meg, hogy miként lehet velük tárgyalni. A nemzetközi jogászok természetesen a saját illetékességi körükön belül keresik a jelenségre a lehetséges magyarázatokat. Így egyes nemzetközi jogászok úgy tekintik, hogy az állam emeli magához az egyházat a nemzetközi jogi tárgyalási pozícióba, azáltal, hogy nemzetközi szerződést köt vele,^[7] mások szerint az egyház ugyan saját maga hozza létre nemzetközi jogalanyiságát, mégpedig nemzetközi szerződéskötő képessége által.^[8] Azt viszont nem magyarázzák meg, hogy ezt a képességét miként birtokolja, illetve hogy miként szerezte meg. Megint mások azt mondják, hogy az egyház azért nemzetközi tárgyalópartnere az államnak, mert „ez egy nemzetközi jogi szokás”, *usus purus*. Ezek a magyarázatok mind a nemzetközi közjogban keresik e jelenségre a magyarázatokat,^[9] és nem a jog előtti politikumban. Csakhogy egyrészt az állam nem szokott olyanokkal nemzetközi módon tárgyalni, melyeknek erre nincs eredetileg is – tehát a tárgyalás előtt – tárgyalási képességük. Másrészt a nemzetközi jog nem szokott jogot osztogatni. A nemzetközi közjog éppen az a jog, amiben a legerősebb a politikum általi létrehozottság ethosza. A nemzetközi tárgyalás-képesség logikailag a nemzetközi jog előtti, a nemzetközi politikai életben nagyon hosszan alakuló képesség, és az *adott nemzetközi politikai aktorral kialakult nemzetközi politikai közmeggyőződésben* gyökerezik. Így az egyház nemzetközi jogi alanyisága csak következménye az egyház *állammal analóg és azonos kapacitású nemzetközi politikai intézményességének*,^[10] vagyis az egyház az államok számára *már a politikai akaratképzés fázisában is egységes tárgyalópartner*. Nemzetközi szerződéskötési és diplomáciai képességei ennek már megjelenési formái, és nem okai. Ebből számos következmény ered, ahogy a továbbiakban látni fogjuk.

[6] Ha a jog dimenziójában már definiált megkérdőjelezhetetlen egységesség „elé kérdezzünk”, az fellazíthatja a már kialakult szemléletet, és az államok területi alapú szemlélete „szétdarabolhatja” az egyházat, az államok könnyebben internalizálhatják a vallási kérdést, és így az kiszolgáltatóttá válik az állami politikának. Azonban attól, ha a jogiasság elé nézünk – számomra evidens módon – még nem szűnik meg a sok évszázada alakuló és meglévő jogiasság, csak a természetét értjük meg jobban.

[7] Anzilotti, 1954, 128.

[8] Morelli, 1958, 138.; Mirabelli, 1978, 18. Mirabelli a konkordátumot így definiálja: „eszköz, ami megvalósítja az Állam és az Egyház – mindkettő a saját rendjében – szuverenitását és kölcsönös függetlenségét”.

[9] Egyébként ezek a hivatkozások arról is híresek, hogy egyik sem a Szentszékert tartja az egyházi nemzetközi szerződések kötő alanyának, hanem az egész egyházat, mint globális-anacionális szervezetet.

[10] Lajolo, 1968, 493–496.; Bertrams, 1947, 169–184.

2. Az államok egyház-fogalmai

Legalább két alapvető állami egyház-fogalmat különböztethetünk meg. Nevezük ezeket belső- és külső egyház-fogalmaknak.

1. *A belső egyház-fogalmat* az állam hozza létre. A magyar állami jog egyház-fogalmához jelentősen hozzájárult az Alkotmánybíróság 4/1993. (II. 12.) határozata, amely kimondta, hogy az államnak saját egyház-fogalma van, amit az egyház(ak) egyház-fogalmaitól függetlenül hoz létre, ill. alakít az idők folyamán.^[11]
2. *A külső egyház-fogalmat* nem az állam hozza létre. Külső egyház-fogalomnak nevezhetjük azt az egyházképet, amit az államok nemzetközi kapcsolatainkban megtapasztalnak a katolikus egyháztól. Ez a külső egyházkép, egyház-tapasztalat a történelem folyamán, a felek politikai interakciói hosszú sorozatában alakul ki az állami felekben. Két alapvető tényező alakítja: egyrészt a katolikus egyház tudatos *ön-pozicionáló tevékenysége*, amellyel az egyház formálja a tárgyalópartnerei, vagyis az államok róla kialakuló képét, másrészt az államoknak a katolikus egyházhoz egy adott korban szokásos általános, jellemző viszonyulása mint nemzetközi politikai diskurzus, amiből ugyan egy-egy állam „kilóghat”, de annak politikai ára van. Ez a katolikus egyházzal kialakuló kép az egyes államokban, ha nem is teljesen azonos, mindenesetre igen hasonló. Annyi azonosság bizonyosan van bennük, hogy az államok a katolikus egyházzal mint független entitással, a diplomáciai viszonyrendszerben, és a nemzetközi közjog formáljogi keretei között tartanak kapcsolatot. Ez tehát – úgy tűnik – az államok túlnyomó többsége számára^[12] érthető, és széles körben elfogadott igény.^[13]

Az államok külső egyház-fogalmának e konvergenciája magasabb szempontból tekintve meglepő eredménynek nevezhető. Ez az egyházhoz való viszonyulás ugyanis nem vezethető le sem az általános – a történelemben kialakult – államtanból, de (valószínűleg) egyetlen állam államisági ethoszából sem. Annak is rendkívül kicsi a valószínűsége, hogy az egyes államoknak ennyire hasonló volna a belső egyház-fogalmuk, vagyis az egyházhoz viszonyulásról szóló elképzelésük. Ez a nagyfokú konvergencia nem származhat másból, mint hogy a katolikus egyház a nemzetközi térben képes érvényesíteni a hozzá való viszonyulásra irányuló igényét. Másképpen fogalmazva, a katolikus egyházzal fennálló *valóságos és működő viszonyt az államok nagyobb (politikai) jónak értékelik*, mint hogy érvényesítsék a saját, belső jogi elveiken alapuló viszonyulási igényeiket.

[11] Az indoklás A. I. 1. c. pontja 6. bekezdésében ezt olvassuk: „Az egyház az adott vallás és az állami jog számára nem ugyanaz. A semleges állam nem követheti a különböző vallások egyház-felfogásait.”

[12] A Szent széknek jelenleg 178 állammal van diplomáciai kapcsolata. (www.vatican.va)

[13] Hozzátehetjük, hogy természetesen a katolikus egyház sem követheti 178 állam belső egyház-fogalmát.

ad 1) és 2) Az Alkotmánybíróság által definiált belső, állami egyház-fogalom úgy tűnik, könnyen szembe mehet a katolikus egyház által a nemzetközi gyakorlatban kialakított – és nagyon lassú folyamatban alakuló – külső egyház-fogalommal. Hiszen az állami törvényhozó akárhányszor és mindentől függetlenül, szabadon (újra)definiálhatja az állami egyház-fogalmat. Van azonban az Alkotmánybíróságnak egy másik elve is, amit ugyanabban az indoklásban, négy bekezdéssel feljebb fogalmaz meg: „Mivel az állam éppen azokban a tartalmi kérdésekben nem foglalhat állást, amelyek a vallást vallássá teszik, [...] *tartalmi kérdésekben a vallások és egyházak önértelmezésére kell hagyatkoznia.*” (I. 1. c. pont, 2. bekezdés). Tehát az állam tud róla, hogy az egyházaknak van *önreflexiójuk*, és az államnak ezeket *figyelembe is kell vennie*, vagyis e tudásának a viselkedésére hatással kell lennie.

Az Alkotmánybíróság így oldotta föl az államonként különböző egyház-fogalom és a nemzetközi – és így egységes – katolikus egyház-fogalom közötti feszültséget. Ez a határozat 1994-ben keletkezett, amikor a katolikus egyházzal már helyreállt a diplomáciai kapcsolat (1990. II. 9.),^[14] és már egy nemzetközi szerződés is létrejött.^[15] Az alkotmánybíráknak ezek létével nyilvánvalóan számolniuk kellett.

3. Az egyházi önreflexió érzékelése és a semleges állam

Adódik a kérdés, hogy a semleges állam miként érzékeli a vallási közösségek önreflexióját, hiszen azok éppen abba a szférába tartoznak, melyek „a vallást vallássá teszik” – ahogy az Alkotmánybíróság fogalmazza –, vagyis a teologikum tárgykörébe. Ez jogilag minden bizonnyal nehezen oldható meg. Az alkotmánybírák valószínűleg nem jogi, hanem általános műveltségükre és érzékükre támaszkodtak, amikor az alkotmányos jogrendtől elvárták, hogy tudja és kezelje ezt az államjog körén belül nem érzékelhető jelenséget. Ez az alkotmánybírák széles látókörűségét és a jogi paradigma kontingens voltát mutatja. Ha azonban a katolikus egyház és az államok kapcsolatát politikai érintkezések hosszú történelmi sorozataként tekintjük, melynek jogi leképeződései is vannak, akkor máris megoldódik a probléma. A semleges állam úgy érzékelheti az egyház önreflexióját, hogy az egyház a teológiai önreflexiójának megfelelően *viselkedik* az államokkal szemben, és az államok *ezt érzékelik*. Így az államok mindkét vállalásukat teljesíthetik: egyrészt hogy „nem értenek a teológiához”, másrészt, hogy a vallási közösségekhez mint önreflexióval rendelkezőkhöz viszonyulnak.

Egy vallási közösség politikai viselkedése az államok részéről szoros értelemben csak a katolikus egyház esetében értelmezhető, hiszen a többi vallási közösség szubállami szinten szerveződik, melyet az állam belső törvényekkel szabályoz. Ha egy állam alkotmánybírósága olyan határozatot hozott, mint a

[14] Ravasz – Galik – Fedor, 2002, 98–99.

[15] Ravasz – Galik – Fedor, 2002, 103–104.

magyar Alkotmánybíróság, az azt jelenti, hogy a katolikus egyház nemzetközi politikai viselkedését érzékeli, és belső jogi aktussal, szubállami szinten kiterjeszti az ország területén működő többi vallási közösségre is (amennyiben az rájuk értelmezhető).

4. A „vallási” képvisellete és a semleges állam

A katolikus egyház *egységes intézményessége* az állam számára – többek között – azt jelenti, hogy a területén élő katolikus lakosság vallási helyzetét politikai értelemben nem tekintheti „fölülről”, nem használhatja ki az annak ilyen vagy olyan összetételében rejlő politikai lehetőségeket a katolikus egyház hatóságaival szemben. A katolikus egyház *államokkal analóg nemzetközi politikai képességéből* következik, hogy ugyanúgy *eredeti módon képviseli* a katolikusok *által megjelenített, képviselt, intézményesített katolikus vallását* az egész világon – az azok lakóhelye szerinti világi hatalmakkal szemben is –, ahogy az állam eredeti módon képviseli honosai világi (pl. biztonsági, jóléti) érdekeit. Ez a Ciprotti-féle „több szuverén jogrendnek való szimultán alávetettség” problémája.^[16] Amikor az állam a katolikus egyház diplomáciai képviselőjével tárgyal, tényként veszi tudomásul, hogy a területén élő katolikus lakosság vallási érdekeit vele szemben diplomáciai szinten képviselik. Ebből következően az állam – képletesen fogalmazva – csak mintegy „oldalról tekintheti” saját katolikus lakosságának vallási helyzetét, közvetlenül nem diszponál fölötte, sem politikai sem jogi értelemben.

Az Alkotmánybíróság feljebb hivatkozott határozata indoklásának egy további kitétele, hogy „az állam vallási semlegességét kifejezetten előírja és garantálja az 1989-es alkotmány 60. § (3) bekezdése, amely szerint a Magyar Köztársaságban az egyház az államtól elválasztva működik”. Vagyis az Alkotmánybíróság számára az Alkotmányban definiált elválasztásból következett az is, hogy az egyház által képviselt „vallási” is el van választva az államtól. Ez azonban az Alkotmányból – nézetem szerint – nem következik kényszerítően.

Az állam „vallási”-ban való illetéktelensége elvének ugyanis két levezetési lehetősége van. Az egyik az a felvilágosodás alapján álló elv, hogy az állam nem ért a teológiához. A másik a katolikus egyháznak a tanítás egységességét védő, valamint annak az egyház általi kizárólagos képviselétére irányuló erőfeszítéseinek egész történelmen végigvezető sorozata. Tudjuk, hogy egyház és állam bizánci típusú viszonyában az államnak hathatós hitvédelmi jogosítványai voltak, és világi hatalom-felfogásának is jóval erősebb szakrális összetevői voltak, mint a középkori nyugat-európai felfogásban. A katolikus egyháznak nagy és hosszantartó erőfeszítésébe került, hogy Nyugaton a világi hatalom teológiai

[16] „Ha egy állam diplomáciai kapcsolatot vesz fel a Szentszékkal, [...] akkor azt is megengedi, hogy a Szentszék diplomáciai képviselője a katolikus vallás és a katolikus egyház érdekeit képviselje akkor is, ha azok az illető ország állampolgárai vagy annak területén működő katolikus szervezetek.” (Ciprotti, 1988, 362.)

szférában való illetékességét elhárítsa. A világi hatalomnak nyilvánvalóan érdeke volt, hogy ezt megszerezze, hiszen erősítette volna a hatalmát. Az állam illetéktelensége Nyugaton olyan erős elv lett, hogy még a reformáció után, a protestánsná váló országokban – ahol a protestáns egyház rendre államvallássá vált – sem szólt bele a világi hatalom szoroson vallási kérdésekbe (kivételek persze léteztek). Annak ellenére így volt, hogy egyházszerkezeti kérdésekben az államnak teljes diszpozíciója volt ezen országok protestáns egyházai felett, hiszen a helyi egyházszerkezetek az államszervezet egy közigazgatási ágazatát képezték (államegyház). Így a felvilágosodásnak az az álláspontja, hogy az állam ne értsen a teológiához, a felvilágosodás idejében a katolikus egyház gondolkodásmódjához állt közelebb.

Az elválasztást a világi hatalmak részéről deklaráló 19. századi világi törvényhozási hullám után korlát nélkül érvényesülhet a katolikus egyház azon igénye, hogy az egész világ katolikus lakosságának vallási képviselője az egyházkormányzat kizárólagos feladata. Ha a katolikus egyház ezen igényét és tulajdonságát – az egyházakkal való egyenlő bánásmód semleges állami eszméje alapján – a többi egyházra is „kiterjesztjük”, azt kapjuk, hogy az állam politikai értelemben nem reflektálhat vallási kérdésekre, sem a lakosság vallási tudatára, és így az abban található vallási törésvonalakban rejlő politikai lehetőségeket sem használhatja ki. Jól látható a nemzetközi mechanizmus szubállami hatása. *Ezáltal* a „vallási” képviselője az egyházak feladata, az államnak erre nincs lehetősége, nincs képessége.

Arra ma is találunk példát, hogy ez nem ennyire evidens mindenkinek. A 2006-ban működött, az 1997-es vatikáni szerződés^[17] végrehajtását vizsgáló Bizottság jelentésében^[18] például több olyan kifejezést és kifejtést is találunk, melyek egyértelműen azt javasolják, hogy állam az egyház és a társadalom között „közvetítsen”, vagyis az egyház és a „vallási” közé álljon. Kiemelkedik ezek közül az „egyházpolitika, helyesebben valláspolitiká” fordulat gyakori felbukkanása, ami azt jelenti, hogy a szerzők e kettőt nem különböztetik meg, vagy még inkább, hogy a valláspolitikát tartják megfelelőbb kifejezésnek.^[19] Ezzel szemben láttuk, hogy a mai államok egyáltalán nem kívánnak valláspolitikát folytatni, a „vallási”-hoz csak azok intézményesült formájában képesek viszonyulni.

5. Az egyházak intézményekként való szemlélete

A korábbiakból az is következik, hogy *az egyházakat politikatudományi megközelítésben intézményekként, aktorokként tekintjük, és nem szociológiai jelenség-*

[17] *Megállapodás, amely létrejött egyfelől az Apostoli Szentzség, másfelől a Magyar Köztársaság között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdéssről*, 1997. VI. 20. in AAS (1998) 330–341.

[18] *A vatikáni megállapodás eredményeit és hatásait elemző bizottság jelentése*, in: <http://www.nefmi.gov.hu/letolt/egyhazi/vatikanijelentés06nov11.pdf>, (2006. november 20, 6.)

[19] *A vatikáni ...*, 6.

gekként. A vallás, a meggyőződés vizsgálható szociológiai alapon, és egy ország lakosságának szociológiai összetétele szolgálhat politológiai érvelésben magyarázatul is. Az állami politika azonban nem tételezhet érdeket a lakosság vallási összetételével kapcsolatban. A szociológus számára érthető fogalom lehet az, hogy „a maga módján vallásos”. Ez a kategória azonban könnyen olyan gondolatokhoz vezethet, hogy az állam és az egyház közötti politikai párbeszédben az állam ezeket a kategóriákat valamiféle „bizonytalan státuszú területnek”, ideológiai szempontból politikai célterületnek tekintse, vagy olyan emberek sokaságának, akik gondolatszabadságát az államnak kellene megvédenie az egyházaktól, mint versengő intézményektől. Az állam részéről ezek a gondolatok nézetem szerint nem megengedhetők, a szociológus által érzékelt ilyen jelenséghez az állam nem viszonyulhat politikai módon, arra nem irányíthat politikai cselekvést. Az állam tehát nem tud közvetlenül a vallásokhoz viszonyulni, *csak egyházként való megszerveződöttségükben, kész intézményesültségükben*. Ezt nevezhetjük az egyházak intézményekként vagy aktorokként való szemléletének. Az államnak tehát lehet és van egyházpolitikája, de nem lehet valláspolitikája. Valláspolitikája csak az egyházaknak lehet.

Mindebből az következik, hogy az állami érdeklődés számára a politikatudományi, behaviorista, *aktor-közi* (állam és egyház közötti) *megközelítésnek* kell az uralkodó szemléletnek lennie, és nem a szociológiai szemlélet az egyházak egymás közötti párbeszédében jelenthet segítséget, vagy az egyházak számára nyújthat legitím kiinduló adatot cselekvési terveik elkészítéséhez. Az állami vezetés, a politikai tervezés számára egyenesen nem volna szabad, hogy a szociológiai megközelítés érdeklődésre tartson számot, mert máris fölvetődik, hogy tilosban jár.^[20]

Ezután tanulságos megnézni, hogy a fent említett Bizottság jelentésében miként keverednek a szociológiai, a kulturális és az intézményes szempontok. E kategóriák egymáshoz való viszonyát is tisztázatlanul hagyják. Felkérésük eredetileg az 1997-ben kötött nemzetközi szerződés vizsgálatára szólt, ami egy nemzetközi alanyok közötti nemzetközi közjogi aktus, így igen nehezen magyarázható, hogy a bizottsági munka során miért készült szociológiai felmérés, miközben a jelentésből teljesen hiányzik a politikatudományi, behaviorista, intézmény-közi megközelítés. A nemzetközi szerződések vizsgálata az egyik legintézményesebb kérdés a világon, a róluk való gondolkodáskor nem kérdezik meg a lakosságot, hogy mekkora a szerződés népszerűségi indexe (ld. a bős-nagymarosi per Nemzetközi Bíróság általi kezelését). A jelentésben azt olvassuk: „Specifikumok hiányában ugyanis az állam egyházpolitikája *sem tartalmában, sem formájában* nem különbözik bármely más (civil) szervezettel

[20] A 2001. augusztus 23-án aláírt nemzetközi jegyzőkönyvben a katolikus egyház és a magyar állam abban állapodnak meg, hogy az 1%-os fölajánlásokat az állam a 2000. évi népszámlálás adatai alapján fogja kiegészíteni. Ebben az esetben egyértelműen arról van szó, hogy az egyház nyilatkozik arról, népszámlálás alapján kíván valamilyen lehetőséggel élni. Itt tehát az *egyház valláspolitikájáról* van szó, melyet az *állam recipiál*.

kapcsolatos (szak)politikájától [...]”^[21] Ezzel szemben azt látjuk, hogy a katolikus egyházzal való viszony *mind tartalmában,*^[22] *mind formájában* (nemzetközi politika) különbözik a civil szervezetekkel folytatott politikától. De már a laikusok számára is evidens, hogy civil szervezetekkel egyetlen állam sem köt nemzetközi közjogi szerződéseket. Tanulságos, hogy egy olyan dokumentumban, melynek az a címe, hogy „a vatikáni megállapodás eredményeit és hatásait elemző bizottság jelentése”, *hangsúlyosan „intézménytelenítő”* törekvéseket találunk. E tendencia mellett az egyik fejezetben elvégzik az 1997-es szerződés nemzetközi jogi módszertannak megfelelő vizsgálatát is. Így kidomborodik a jelentés módszertani eklektikuma, melyből arra gondolhatunk, hogy a bizottság tagjai érezték e szemléleti problémát, de nem tudták biztos kézzel kezelni. A jelentés paradox módon éppen e szembeötlő bizonytalanságai által járulhat hozzá ezen alapvető szemléleti és módszertani kérdések tisztázásához.

Teoretikusan fogalmazva az, hogy a katolikus egyház a katolikusok *általa megjelenített, képviselt, intézményesített katolikus vallását* az egész világon képviseli, ahhoz vezet, hogy az állam a többi egyház által intézményesített vallást sem tekintheti saját hatáskörébe tartozó jelenségnek, hanem azokhoz is csak azok intézményesültségében viszonyulhat. *Ezáltal* az emberi élet szakrális és profán szférája elválasztódik egymástól, melynek eléréséért a katolikus egyház és az államok közti küzdelem évszázadokon, mondhatni évezredekken át tartott. Ez azt jelenti, hogy a világi hatalom számára az ember lelki élete, az egyház számára pedig a katonai, gazdasági, világi hatalmi stb. kérdések nem diszponálhatók. *Az államnak tehát nem lehet valláspolitikája.* Ez persze önmagában még nem jelenti azt, hogy egyházpolitikája se lehetne, hiszen éppen az egyház az a formáció, amit az állam ért, érzel, politikailag a tárgyalópartnere. E viszonyrendszer természetének feltárása tehát a politikatudomány illetékességébe tartozik.

A kérdés természetét politikatudományi szemléletből a következőképpen jellemezhetjük. Míg a szociológia az *emberek* vallási tudatát számszerűsíti, a politikatudomány a vallási jelenségnek az *egyházak* általi „politikailag képviselt”-ként való megjelenését elemzi. A szociológia tehát a „vallási”-hoz mint sok elemű halmazhoz viszonyul, a politikatudomány ugyanezt a „vallási”-t alapvetően mint kevés elemű halmazt tekinti. A politikai filozófiát természetesen a gondolat alakulása érdekli, amit az egyes ember fejt ki. Én azonban politikatudományon ebben a tanulmányban elsősorban az aktorok közti, klasszikus, behaviorista politikatudományi szemléletet értem. Az állam viselkedését, illetve *az államtól elvárt viselkedést* ugyanis e politikatudományi szemlélet keretein belül adekvát vizsgálni.

[21] A kiemelés tőlem, a zárójelek az eredeti szöveggel azonosak. (*A vatikáni ...*, 6.)

[22] A helyi egyházrész számviteli, pénzügyi, telekkönyvi adminisztrációja, stb., vagyis nem szakrális vonatkozásai nem tartoznak a kánoni jogrend illetékességébe, viszont pl. a *jövedelmei és az azzal való gazdálkodása* – ami nélkül nem láthatná el szakrális tevékenységét – igen. A katolikus egyház az adott helyi világi jogot recipiálja minden olyan kérdésben, amivel kapcsolatban a kánonjog nem rendelkezik.

6. Az intézményesítő egyházak hatása a többi egyház és az állam viszonyára

Magyarországon a katolikus után a református egyház intézmény-felfogása, és ezáltal az államtól való elkülönülése a legerősebb,^[23] így éppen a két legnagyobb vallási közösség intézményesítő hatása a legkifejezettebb. A többi egyház még könnyebben viselné, ha az állam közvetlenül viszonyulna a valláshoz. Ez utóbbiak esetében – nézetem szerint – egyrészt jelentős a közösségek fiatal kora, így nincs meg az állami vallásfelhasználásról szóló tapasztalatok nagy mennyisége, és arra sem volt idejük, hogy az állammal való interakciójuk során használható politikai és/vagy jogi védelmi rendszereket építsenek ki. Másrészt önreflexiójuk eleve egyesület-jellegűbb, nem olyan erős bennük a szakrális kérdésekben való diszpozíció védelme, intézményi kérdésekben kevésbé erős az önvédelmi ösztönük. Harmadrészt Magyarországon vannak olyan politikai aktorok, amelyek élnek azzal a politikai kártyával, hogy az emberek tudatában benne van az államszocializmus hivatalos valláskritikája, mely szerint a vallások az ellenségeskedés melegágyai (ők feltehetően nem értik, amikor az egyházak közösen nyilatkoznak egyes állami aktusok ellen), ezért szerintük a kis egyházakat az államnak kell megvédenie a nagyokkal szemben. Ez azt sugallja a kis egyházaknak, hogy a nagyokat lássák ellenségeseknek, az államot pedig szövetségesnek.^[24] Ez a tudatalakítás nézetem szerint a szó legszorosabb értelmében vett *valláspolitiká*. A kis egyházak így szinte igénylik az erős állami gyámkodást, jóllehet ez az érdekhasonlóság felismerése előrehaladtával fokozatosan gyengülni látszik.^[25]

A katolikus és a református egyház önreflexiója és az egyenlő bánásmód állami elve együttes hatására a többi egyház és az állam viszonya is karakterisztikusan intézményes viszonyulás. Ez akkor is így van, ha az állam nem köt minden egyes egyházzal külön szerződést. Az ezredfordulós kormányzatnak az 1997-es finan-

[23] 1) A katolikus egyház nemzetközi természetű önvédelmi mechanizmusait feljebb láttuk. 2) Az evangélikus egyház a reformáció első hullámához tartozik, lágy, pietás lelkisége és egyházi önreflexiója van, és általában ott lett jelentős, ahol államvallássá is lett. 3) A magyarországi típusú református egyház a reformáció második hullámához tartozik, önreflexiójában az evangélikus egyháznál határozottabb karakterű önreflexióval rendelkezik, az államtól jobban elkülönül, mint az evangélikus egyház. 4) A reformáció harmadik, legharcosabb hulláma idején keletkezett egyházak általában az Egyesült Államokba távoztak, Európában nem jellemzők. 5) A klasszikus reformációs időszak utáni neoprotesztánsnak nevezett egyházak szervezeti önképe igen laza, leginkább egyesületi jellegű. Így a katolikus után a magyarországi típusú református egyháznak a legerősebb a szervezetisége és az államtól való elkülönülése. (Rácz, 2004, 150–152, 154–155.)

[24] „Ha viszont a kormány ragaszkodik a Vatikánnal folytatott különtárgyaláson kialakított megoldáshoz, akkor szembekerül a korábban mindkét kormányfő által képviselt elvekkel, a legnagyobb egyházzal kialakított egyezséget kényszeríti rá a többi egyházra és az Országgyűlésre, és óhatatlanul feszültséget kelt a katolikusok és a többi egyház, nagy és kis egyházak, hívők és nem hívők között.” (Bauer 1997, 12.)

[25] Ld. A Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének közös állásfoglalása, In: Evangélikus Élet, 1997. XI. 2.

szírozási szerződés hatására keletkezett, többi egyházzal kötött szerződése^[26] jól mutatják, hogy *a hangsúlyosan elválasztó politikai felfogás és az egyházak intézményekként való szemlélete egymással korrelálnak, és egymást erősítik.*

Visszaulva a jogi/politikaelméleti kérdésre, itt is azt látjuk, hogy ezekben a szerződésekben a jogi formulázás előtti, vagyis a politikai szemléletmód fogalmazódik meg jogi szerződések formájában. Az, hogy az állam szerződéseket köt az egyházakkal, azt fejezi ki, hogy karakteres intézményeknek, aktoroknak tekinti az egyházakat, amelyek szabadon képviselik a vallásukat, és a vallásukhoz tartozó embereket az állammal szemben. Ez a politikai szemléletmód nem a rendszerváltáskor vagy az 1997-es nemzetközi szerződéskor keletkezett – ahogy nem is a 19. századi elválasztási hullámkor –, hanem a katolikus egyház-állam viszonyban a korai középkortól fogva folyamatos. Az állami szuverenitáselmélet államterület feletti teljes diszpozíció-igénye az abszolutizmus idején ezzel ellentétes mozgás volt, majd a 19. századi elválasztási hullám idején az állam újra lemondott az emberek vallásához való közvetlen állami viszonyulásról (pl. valamelyik vallás államvallással tétele az abszolutizmusban), és annak képviselését az egyházakra hagyta, melyekkel – mint rajta kívülállókkal – politikai és jogi interakcióban áll.

A nem intézményes vagy „intézménytelenítő” nézet – a kontraszt kedvéért – az, hogy a vallásszabadság mint egyéni jog az alapvető kérdés, az elválasztás pedig nem annyira lényeges.^[27] Ebben a szemléletben az egyházak mint olyanok relativizálva vannak, s így nem is lényeges, hogy azok önmagukról vagy a külvilágról (pl. az államról) mit gondolnak. Az a lényeg, hogy az állam saját törvényeivel biztosítsa a vallásszabadságot mint polgári jogot. Ilyen szellemiségű volt az 1949. évi magyar Alkotmány is, ahogy később látni fogjuk. Ez a gondolkodásmód *elválasztja a vallást az egyháztól*, és így *erősen elüt* a jellemző magyarországi egyházak (katolikus, református) önreflexiójától, valamint az ezek nyomán *a rendszerváltás óta kialakult magyarországi* politikai fejlődéstől, a kialakult – joganyagban megfogalmazódó –, *határozottan intézményesítő politikai és jogi szemlélettől*. A kérdés nemzetközi szinten folyó tárgyalásmódjától pedig teljesen idegen. Tételszerűen: az egyházak „intézménytelenítő” megközelítése korrelál azzal a törekvéssel, mely nagyobb állami befolyást tesz lehetővé (néha kíván meg) a lakosság vallási tudata tekintetében. Mivel ez az irányzat ideológiailag általában szekularizmus-párti, a lakosság vallási tudatát következőképpen *szekularizáló* irányban befolyásolja. Az ő olvasatukban a vallásszabadság nem valamilyen semleges kifejezés, a hangsúlyt egyre többször a vallástól való szabadság kiemelésére helyezik.

[26] A református egyházzal (1057/1999. (V. 26.) Korm. hat.), az evangélikus egyházzal (1056/1999. (V. 26.) Korm. hat.), a baptista egyházzal (1044/2001. (IV. 20.) Korm. hat.), a szerb ortodox egyházmegyével (1043/2001. (IV. 20.) Korm. hat.), a MAZSIHISZ-szal (1058/1999. (V. 28.) Korm. hat.).

[27] Szentpéteri Nagy, In www.meltanyosság.hu/?q=node/118

III. AZ ELVÁL(ASZT)ÁS, AZ EGYENRANGÚSÁG ÉS AZ ÖNÁLLÓSÁG ELVE

1. Az elvál(aszt)ás elve

Az *elválás* történetileg, a gyakorlatban kialakult elve az állami és a vallási közösség jogrendjét valóban és teljesen elválasztja egymástól.^[28] Ha azonban figyelmen kívül hagyjuk a katolikus egyház és az államok közötti sokévszázados nemzetközi mechanizmusnak az elvál(aszt)ás elvére és gyakorlatára gyakorolt hatását, és úgy tekintjük, hogy az egy kizárólag az államon belül keletkezett és létező elv és mechanizmus, akkor az az elválasztás igen barátságtalan lesz a vallási közösségekkel szemben.

1) Ha az állam-egyház viszonyt tisztán szubállami szinten létezőnek tekintjük, akkor az állam szuverenitása és így erőszak-monopóliuma, ami egyben törvényhozási monopóliumot is jelent, azt eredményezi, hogy a vallási közösségeknek – ahogy a jogászok mondják – az állam ad jogot, azaz teljes egészében diszponál működési feltételeik fölött. Ebben az esetben az elválasztás csak formáljogilag van meg, politikailag teljes az állam diszpozíciója a területén működő egyházak fölött. Ekkor kizárólag az állam mondja meg, hogy hogyan definiálja az elválasztást: ahogy állami törvényeiben szuverén módon definiálja az elválasztás határát, úgy azt a pillanatnyi politikai akarat függvényében bármikor újra is definiálhatja. Ez az elválasztás-felfogás tehát mindig egyoldalú, magasabb szempontból tekintve *az elválasztás tagadása*.

2) Ez az elválasztás továbbá nem eredményezné azt, hogy az egyházak *szakrális kérdésekben nincsenek az állam szuverenitása alatt*.^[29] A Szentszék és az államok közötti nemzetközi szerződéseknek az ötvenes évek elejétől kezdve – kevés kivétellel – visszatérő formulája, hogy „az egyház és az állam mindkettő *a maga rendjében függetlenek*”.^[30] Az egyház saját rendje az ember életé-

[28] Ettől állam és egyház még természetesen tételeztek és szereztek érdekeltséget egymás ügyében, melyet konkordatárius szerződésekben formalizáltak. Ezek azonban mivel formális nemzetközi jogi természetű megállapodások, semmiképpen sem nevezhetők illetéktelen beavatkozásnak a másik jogrendjébe, vagy a jogrendek összekeveredésének, hiszen az államok is így tartanak egymással kapcsolatot, és a nemzetközi megállapodások pontjait ott sem tekintjük illetéktelen beavatkozásnak.

[29] Észak-Európában, ahol az evangélikus kereszténység a legtöbb országban államvallás lett, államvallási rendszer alakult ki. Ennek ideáltipikus formája Dániában alakult ki, ahol az 1849-es alaptörvény alapján a lelki ügyekben is a parlamenté volt a törvényhozó hatalom, a legfőbb egyházi bíróságot a legfelsőbb bíróság látta el, a dán államegyház irányítását pedig ténylegesen a kultuszátarca gyakorolta. Ehhez hasonló volt állam és egyház viszonya Poroszországban és az evangélikus államvallású német fejedelemségek területén is az evangélikus államegyház tekintetében. (Erdő, 1995, 114.)

[30] Ez a kitétel természetesen csak a nagyobb jelentőségű, egyház és állam jogviszonyát az adott ország területén átfogóan szabályozó szerződésekben van, egy-egy ágazatra kiterjedő tematikájú szerződésekben – amilyen az 1997-es Magyarországgal kötött is – nincs. Így megtaláljuk az 1953-as és az 1976-os Spanyolországgal kötöttben, az 1984-es Olaszországgal, az 1990-es San Marinóval, az 1998-as Szászország tartománnyal, a 2000-es Lettországgal, a 2001-es Szlovéniával, 2004-es Portugáliával, és a 2007-es Bosznia-Hercegovinával kötött konkordatárius szerződésben (forrásmeg-

nek szakrális vonatkozásait szabályozza, vagyis ez a szakrális jogrend, az állam pedig az ember életének világi dolgait intézi, vagyis ez a világi jogrend. E két rend tehát szuverénként viszonyul egymáshoz. Ebben az esetben világos, hogy a helyi katolikus egyházz rész szakrális joga a katolikus egyház szakrális természetű, univerzális jogrendjének az adott ország területére eső része. Így az ott lévő szakrális dolgok és tevékenységek szuverén kormányzat, ti. a Szentszék által kormányzottak és képviseltek. E mechanizmus során egyház és állam radikálisabban *elválnak* egymástól, mint amennyire a szubállami elválasztók *el kívánják választani* őket.

Az állami szuverenitáselmélet ismeretében igen nehezen elképzelhető, hogy egy állam egyoldalúan kinyilvánítsa, valamely, a területén lévő dolog vagy tevékenység nincs a joghatósága alatt, hacsak nem nemzetközi tárgyalás során, másik fél igényére, és vele megegyezve.^[31] A tisztán államon belüli elválasztás (ha egyáltalán értelmezhető ilyen, szerintem ugyanis logikailag önellentmondás-gyanús) soha nem olyan egyenlő felek közötti elválás, mint ami *evidens és magától értetődő módon* van jelen akkor, amikor a katolikus egyház és az államok a nemzetközi tárgyalások paritásos elve alapján kommunikálnak, szerződnek egymással.

A dominánsan protestáns országokban rendre államegyházak alakultak ki. Az elválasztás elvének térhódítása – ennek megfelelően – éppen ezekben az államokban megy a leglassabban, és végülis általában azért történik meg, mert a nemzetközi kontextusban már tarthatatlannak ítélik a késlekedést. Az elválasztás elve azokban az országokban erős, ahol a katolikus egyház a legjellemzőbb, vagyis ahol állam és egyház már sok évszázada nemzetközi jogi viszonyban állnak egymással.^[32] Amikor protestáns államvallású országokban a kontextuális kellemetlenségre hivatkozva megtörténik az elválasztás, *az állam-katolikus egyház viszony modelljének adaptálásáról beszélhetünk*, hiszen ez a saját állam- ill. egyházfelfogásukból nem következne kényszerítően.

- jelölések a tanulmány végén). A „függetlenek” szó helyett több helyen a „szuverének” szerepel, jóllehet a két kifejezés nemzetközi szerződésekben ugyanazt jelenti.

[31] Ha illet egyoldalúan, másik fél igénye nélkül kinyilvánítana, akkor az a dolog vagy tevékenység szuverén irányítás alatt nem állóvá, vagyis nemzetközi jogilag gazdátlanává válna (a dolog jogelméletileg hasonlít az 1870-es olasz garancia törvény problémájához). Akik az állam önkormányzata módjára gondolkodnak el az elválasztást, nem is gondolják úgy, hogy az egyház mint szakrális közösség kikerülne az állam szuverenitása alól (ennek megfelelően nem tudnak mit kezdeni a Szentszék egész katolikus egyházat kormányzó működése jogi értelmezésével). Ez viszont nem eredményez olyan határozott elválasztást, mint ami a katolikus egyházzal való nemzetközi kapcsolatok módjára folyó tárgyalások által adódik.

[32] Bertagna egyértelműen fogalmazza meg: „[...] az Egyház alanya ill. személye a nemzetközi jognak, mégpedig nem minden jogi alap nélkül, pusztán jóindulatból, nem a történeti Pápai Állam szuverenitásának túléléseként, nem a pápa személyének szóló szuverenitás történeti hagyománya miatt, nem a nemzetközi jog fiktiivén előállított »hatalmak közötti jog« fogalma miatt, hanem eredeti szuverenitása miatt, amihez *nincs szüksége koncesszióra vagy konstitutív* [azt létrehozó] *elismerésre*, bárki részéről jöjjön is az.” (Bertagna, 1982, 146.)

2. Az egyenjogúság elve a katolikus egyházzal kapcsolatban

A katolikus egyház esetében az elvál(aszt)ás elve mellett tehát megvan az *egyenrangú, egyenjogú tárgyalás elve is*, amit a nemzetközi cselekvőképesség biztosít számára.^[33] Ez az egyenrangúság a nemzetközi kapcsolatokban endemikus. Amennyiben az *elválasztás elve* nem társul az *egyenjogúság elvével*, akkor a szakrális közösség élete kormányzásának *világi befolyás nélkülisége* nem teljes körűen biztosított, hiszen akkor a világi hatalom maga határozza meg, hogy azt mennyire kívánja biztosítani, és mennyire nem. A katolikus egyház esetében ez a már látott két diplomáciai képviseletnek való szimultán alávetettség elvét jelenti, mely által a katolikus emberek szakrális javát az egyház diplomáciai képviselője képviseli a területi állam világ hatalmával szemben. Ebben a szerkezetben nyilvánvaló, hogy az egyház ugyanolyan jogon és közvetlenséggel képviseli a katolikus emberek szakrális javát, mint az állam ugyanazok világi érdekeit. Ebben az esetben egyház és állam – mindkettő a saját rendjében – *saját jogon, és közvetlenül van kapcsolatban a társadalommal*, az emberekkel, és nem a másik engedménye folytán.

Hogy ez ma Magyarországon mennyire nem természetes, vessünk újra egy pillantást a vatikáni szerződést vizsgáló Bizottság jelentésére, melyben használják az „egyház(ak) és a társadalom (állam) kapcsolata”^[34] fordulatot. Ez a formula szinonimaként használja a „társadalom” és az „állam” szavakat, jóllehet konszenzus van a tekintetben, hogy ezek nem azonosíthatók (ahogy az egyház sem azonosítható a társadalommal). Amelyiket ugyanis a társadalommal azonosítjuk, az azt mondhatja, hogy ő képviseli elsődlegesen a társadalmat a másikkal szemben, és felvetheti, hogy feladata, hogy a társadalmat megvédje a másik torzító, illetéktelen, stb. befolyásától. Ez tipikusan az 1949. évi Alkotmány, és a tisztán szubállami elválasztás elvének szemlélete: „A lelkiismereti szabadság *biztosítása érdekében* a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.”^[35]

Miként függ össze az elvál(aszt)ás megvalósulása a szakrális és világi szféra egyenjogúságának elvével? Tisztán teoretikus vonatkozásban nem szükségszerű az összefüggés, vagyis az állam tanúsíthatna a tisztán szubállami elválasztás esetén is olyan magatartást, mely teljesíti a katolikus egyház nemzetközi mechanizmuson keresztüli elválása által létrehozott következményeket. A történeti tapasztalat azonban azt mutatja, hogy amikor az elvál(aszt)ás nem jár együtt az egyenrangúságnak legalább a gyakorlatával az a két szféra viszonyának állam általi dominanciájához vezet.

[33] Az egyenrangú – vagy egyenjogú – tárgyalás a nemzetközi kapcsolatokban persze csak jogilag jelent paritást, hiszen a világi fél tárgyalási ereje országonként más és más. Az egyházi fél tárgyalási ereje nagyobb országokkal szemben kisebb, kisebb országokkal szemben nagyobb, és igen soktényezős koordináta rendszer szerint alakul.

[34] A zárójelek az eredeti szöveggel azonosak.

[35] 1949. évi XX. tv. 54.§ (2)

Ha áttekintjük a politikatörténet e szempontját, azt láthatjuk, hogy a szakrális és világi szféra egyenjogúságának megléte meglehetősen jó korrelációt mutat az adott állam katolikus egyházzal való viszonya minőségével, azon belül is az egyházzal való diplomáciai kapcsolat meglétével, univerzális struktúrája, illetve működése respektálásával. Ahogy láttuk, az elválasztás elve a szocializmus idején, Magyarországon, alkotmányi szinten is deklarálva volt, de az *szubállami jellegű volt*, mely az egyenjogúság helyett a szakrális élet világi szféra alá rendelését jelentette. És ahogy ebből logikusan következik, folyamatosan akadályozták a magyarországi katolikus egyházrész Szentszékekkel való egyház kormányzati kapcsolatát.^[36]

Ez a fajta elválasztás minden szocialista berendezkedésű országra jellemző volt. Jellemző, hogy a Szentszékekkel való diplomáciai kapcsolat felmondása mindenhol a szocialista rendszerek felállításának egyik legelső lépése volt,^[37] a diplomáciai kapcsolat újrafelvétele pedig rendre a szocialista rendszer legutolsó mozdulatai között szerepelt.^[38] A diplomáciai kapcsolat két szempontból releváns: egyrészt csak olyan állam keresi a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékekkel, amelyik *nem kérdőjelezi meg az egyház univerzális természetét*, így annak működését feltehetően nem is fogja akadályozni, másrészt értelem-szerűen nem kérdőjelezi meg, hogy *a katolikus egyházzal paritásos módon tárgyaljon*. Amelyik ország számára természetes a katolikus egyházzal való tárgyalás egyenrangúsága, ott az elvál(aszt)ásról való belső, állami gondolkodást is az egyenrangúság fogja jellemezni. Jól látható a nemzetközi mechanizmus szubállami hatása.

Tulajdonképpen minden országban a katolikus egyház nemzetközi szerepe által van esély arra, hogy biztosítódjon a szakrális és a világi szféra egyenjogúsága, az egyházi és a világi tárgyalófelek paritása, mégpedig úgy, hogy a katolikus egyház ilyen helyzete „terítődik” az ország többi vallási közössége irányába. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezáltal a többi vallási közösség is nemzetközi cselekvőképességre tenne szert. Létezik viszont az a hatásmechanizmus, hogy amit az állam a katolikus egyházzal nem tehet meg, azt a többi vallási közösséggel sem. Ezt a *legnagyobb kedvezmény elvének hatásmechanizmusához hasonlíthatjuk*. *A katolikus egyház ebben a kérdésben való*

[36] Előfordultak az állam és a Szentszék közötti tárgyalások, de azok arra irányultak, hogy az állami oktrojatumokat lehetőleg aláírassák az egyházi hatóságokkal, mert úgy a helyi egyház kisebb ellenállást fog tanúsítani. Kádár és Losonczy hetvenes évekbeli római látogatásai a nyugati világ irányába tett politikai PR kategóriájába tartoztak, de a magyar állami fél egy percig se tekintette a tárgyalásokat paritásos természetűnek. A Szentszék a magyarországi egyházrész kiszolgáltatott helyzete miatt volt kénytelen belemenni a játékba.

[37] Ezt a szovjet megszállási övezetben a szovjet tag által dominált Szövetséges Ellenőrző Bizottságok intézték. Magyarországon pl. 1945. április 4-én utasították ki Angelo Rota apostoli nunciust. Ahogy teljesen birtokon belül voltak, egy napot sem késlekedtek. (Zombori, 2001, 81.)

[38] A diplomáciai kapcsolat újrafelviteléről szóló nemzetközi jegyzőkönyvet Magyarország 1990. február 9-én írta alá, mindössze egy hónappal az első szabad választások előtt. (*Egyházakra vonatkozó*, 2002, 98-99.)

alapvető, elvi szintű fontosságát azok az államok is érzékelik, amely államokban – azok politikusaiban, jogászaiban, közigazgatási szakembereiben – ez a mechanizmus nem tudatosult. Ez ugyanis nem annyira a formális elismerés alapján működik, inkább az alapján, hogy rossz fényt vet az adott országra, ha figyelmen kívül hagyja. A katolikus egyházzal való paritásos tárgyalás megléte vagy meg nem léte *par excellence* indikátora *adott állam vallási közösségekkel kapcsolatos gondolkodás- és magatartásmódjának*. Jellemző, hogy a szocialista blokk megszűnése után az államok demokráciájuk helyreállításának, politikai stabilitásuk nemzetközi demonstrációjának egyik jelentős eszközét látták abban, hogy a Szentszékkal újra felvegyék a diplomáciai kapcsolatot, és alkotmányukon kívül nemzetközi szerződésben külön is rögzítsék a vallásszabadság elvét.^[39] *Az államok számára tehát nemzetközi politikai jelentőséggel bír, hogy demonstrálják*, nem folynak bele a katolikus egyház belügyeibe, hanem azt mint független és az egész világon konzisztens politikai és jogrendi valószínűséget tekintik.

3. Az önállóság (autonómia) elve a többi egyházzal kapcsolatban

Ami a katolikus egyház tekintetében a nemzetközi szintű tárgyalás elve, az a többi egyház tekintetében az *önállóság vagy autonómia elve*. Ha az államnak nincs a katolikus egyháznak *mint szakrális közösségnek és szakrális jogrendnek* az adott állam területén működő része fölött szuverén joghatósága, akkor annak az államnak ezt a viszonyulási módot kell a többi egyház irányában is tanúsítania. Ezt az államjog általában az egyenlő bánásmód elvének szokta nevezni. Politikatudományi megközelítésben pontosabb volna az *analógia elvéről* beszélni. A többi egyház esetében ugyanis továbbra sem beszélhetünk nemzetközi tárgyalófelekről, az egyházi jogrendek ezekben az esetekben általában nem terjednek túl az állam határain, vagy ha igen,^[40] akkor sem tekinthetők nemzetközi jogi valóságoknak, melyekkel az állam mint nemzetközi tárgyalófelekkel tárgyalhatna. Az egyenjogúság ezekben az esetekben tehát egy politikai – és ebből következően jogi – *fikció*.

A többi egyház esetében tehát az állam egyoldalú aktussal biztosítja a tárgyalás „egyenjogúságát”. Itt valóban szubállami szinten megvalósuló elválasztásról, és nem nemzetközi szinten történő elválásról beszélhetünk. Az *elválasztás* elve az egyházak állammal való *egyenjogúságának* elvével *együtt* – ami a katolikus egyházzal való analógia alapján áll elő – biztosítja a nem katolikus vallási

[39] Térségünkben már csak Csehországnak nincs nemzetközi szerződése a Szentszékkal. Az aláírt szerződést a parlament pár éve nem hirdette ki. Az elhúzóódó patthelyzet után újraindultak a tárgyalások.

[40] Ld. A Magyar Református Egyház Alkotmányát, mely a magyar nyelvű reformátusok több országban élő közösségét rendezi egy jogi egységbe. A „nemzetközi” szó a nemzetközi politikában és a nemzetközi jogban „nemzetközi természetű”-t jelent, és nem pusztán azt, hogy egy entitás nem marad meg egy állam határai között.

közösségek életének, kormányzásának *világi befolyás nélküliségét*. E két hatás eredménye, hogy a többi magyarországi vallási közösség – noha nem részei szuverén jogrendnek, mint a katolikus egyház^[41] – sem állnak az állam teljes diszpozíciója alatt, hanem *az államtól kapott módon önállóak: autonómok*. Ez az eredmény már elérhető az emberek egyenjogúsága logikája útján is: ha az állam katolikus honosairól úgy gondolkodik, hogy szakrális életük egy az államtól eltérő szuverén joghatóság alá tartozik, akkor az állam más vallásúak szakrális élete fölött sem gyakorol jogot.

Az egyenlő bánásmód elvét sok állam alkalmazza.^[42] Megvalósulása azonban nem mechanikus. Az államok messzemenően figyelembe veszik az egyházak, vallási közösségek politikai, jogi valósága közti különbségeket. Ez a kérdés további tanulmányozást igényel.

IRODALOM

- A Magyar Katolikus Egyház, a Magyarországi Református Egyház, a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének közös állásfoglalása, In: *Evangélikus Élet*, 1997. XI. 2.
- Anzilotti, Dionisio (1954): *Corso di diritto internazionale*. Padova, 1954.
- *A vatikáni megállapodás eredményeit és hatásait elemző bizottság jelentése*, In: <http://www.nefmi.gov.hu/letolt/egyhaz/vatikanijelentés06nov11.pdf>
- Bauer Tamás (1997): Alkotmány és egyház-finanszírozás. Vita a vatikáni-magyar szerződésről, In: *Népszabadság*, 1997. VI. 16., 12.
- Bertagna, Bruno (1982): Santa Sede ed organizzazioni internazionali, In: *Monitor Ecclesiasticus*, fasc. 1, 102-159. pp.
- Bertrams, W. (1947): De origine personae moralis in Ecclesia, In: *Periodica* 36 169-184. pp.
- Cardinale, Iginò (1961): La missione della diplomazia pontificia, In: *Studi cattolici*, 22. szám, 56-60. pp.
- Ciprotti, Pio (1988): Frammenti di diritto diplomatico pontificio, In: *Studi in memoria di Mario Condorelli*, Milano, 351-368.
- Erdő Péter (1995): A magyarországi elválasztási modell alapelvei a katolikus egyház szemszögéből, In: AA. VV., *Az állam és az egyház elválasztása. Konferencia : Manréza - Dobogókő, 1995. március 31 - április 1.* (szerk. Forrai Tamás) (közread. a Faludi Ferenc Akadémia). Faludi Akad. - Távlatok, 1995, 112-126.
- Graham, Robert A. (1959): *Vatican Diplomacy, A Study of Church and State on the International Plane*, Princeton Univ. Press, Princeton-New Jersey.
- Graziani, Ermanno (1964): *Diplomazia pontificia*, in *Enciclopedia del Diritto* XII, é.n. (de más adatokból következően kb. 1964-1966 között), 597-602.
- Lajolo, Giovanni (1968): *I concordati moderni*, Morcelliana, Brescia.

[41] Graziani, 1964., 597, 600.

[42] Ortodox dominanciájú országokban ez megkérdőjeleződhet, és nem csak a gyakorlatban (ld. Görögország).

- Mirabelli, M. (1978): *Dalla Costituzione alla revisione del Concordato*, In: *Justitia*, II. köt., 1. skk.
- Morelli, Gaetano (1958): *Nozioni di diritto internazionale*, (5. kiad.) Cedam, Padova.
- Rác Lajos (2004): A reformáció egyházszervezeti változásai, In *Felekezeti egyházjog*, (szerk. Rác Lajos). Budapest, HVG-Orac, (Acta Wenzeliana, 1.). 141-163.
- Fedor Tibor – Galik Gábor – Ravasz Levente András (szerk.) (2002): *Egyházakra vonatkozó hatályos jogszabályok gyűjteménye*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 98-99.
- Rónay Miklós (2008): Állam, egyház, politikatudomány. Nemzetközi és szubállami mechanizmusok összefüggései állam és egyház kapcsolatában, In: *Politikatudományi Szemle*, 2. szám, 101-124.
- Szentpéteri Nagy Richard: *Állam és egyház*, In: www.meltanyossag.hu/?q=node/118
- Zombori István (szerk.) (2001): *Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede, 1920-2000*, Societa di Santo Stefano - METEM, Budapest.

A Szentszék diplomáciai kapcsolatai: http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/documents/rc_seg-st_20010123_holy-see-relations_en.html

HIVATKOZOTT JOGSZABÁLYOK

Rövidítés:

- AAS: *Acta Apostolicae Sedis, Commentarium officiale*, Romae, 1909. skk.

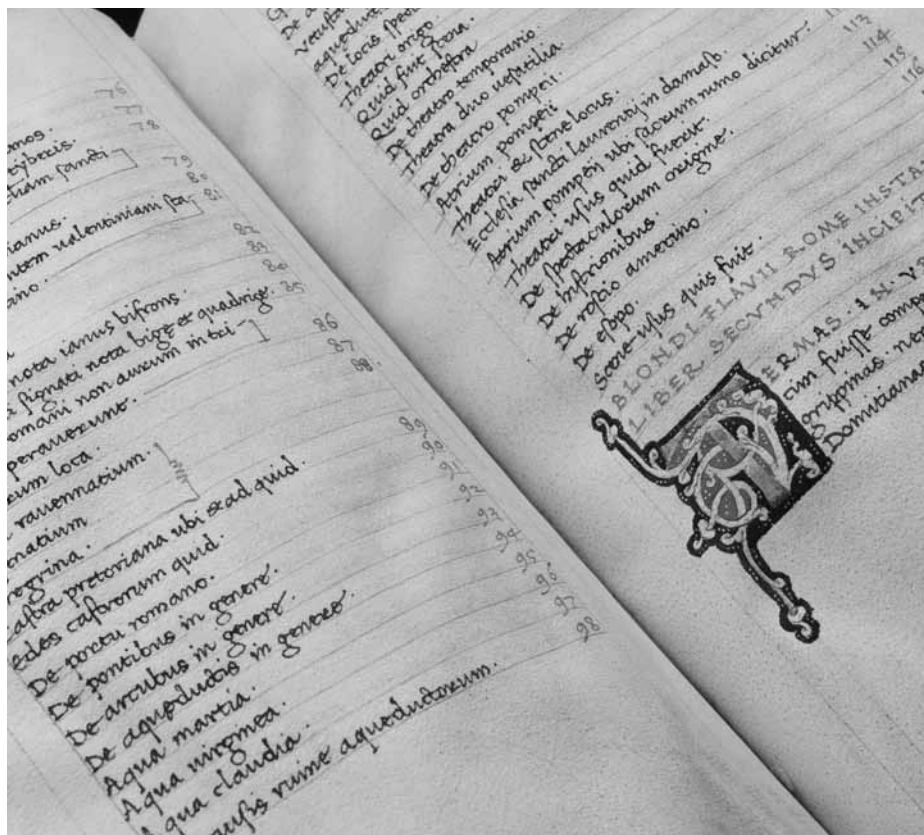
Nemzetközi szerződések:

- *Accordo fra la Santa Sede e lo Stato Spagnolo*, 1976. VII. 28., in AAS (1976) 509-512.
- *Accordo fra la Santa Sede e il Land Sassonia-Anhalt*, 1998. I. 15., in AAS (1998) 470-502.
- *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Italiana che apporta modificazioni al Concordato lateranense*, 1984. II. 18., in AAS (1985) 521-535.
- *Agreement between the Holy See and the Republic of Latvia*, 2000. XI. 8., in AAS (2003) 102-111.
- *Basic Agreement between the Holy See and Bosnia and Herzegovina*, 2007. IX. 29. in AAS 99 (2007) 939-946.
- *Concordato tra la Santa Sede e la Repubblica Poroghese*, 2004. V. 18. in AAS 97 (2005) 29-50.
- *Concordato tra la Santa Sede e la Spagna*, 1953. VII. 27., in AAS 45 (1953) 625-656.
- *Conventio inter Apostolicam Sedem et Rem Publicam Sancti Marini*, 1990. IV. 2., in AAS (1993) 324-330
- *Conventio inter Sanctam Sedem et Sloveniae Rem Publicam de iuridicis questionibus*, 2010. XII. 14. in AAS 98 (2006) 142-148.
- *Megállapodás amely létrejött egyfelől az Apostoli Szentszék, másfelől a Magyar Köztársaság között a Katolikus Egyház magyarországi közszolgálati és hitéleti tevékenységének finanszírozásáról, valamint néhány vagyoni természetű kérdésről*, 1997. VI. 20. in AAS (1998) 330-341.
- 1949. évi XX. tv., *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya*, in <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8365>

A történelmi egyházakkal kötött magyar kormányserződészek:

- 1057/1999. (V. 26.) Korm. hat.
- 1056/1999. (V. 26.) Korm. hat.
- 1044/2001. (IV. 20.) Korm. hat.
- 1043/2001. (IV. 20.) Korm. hat.
- 1058/1999. (V. 28.) Korm. hat.

A Magyar Református Egyház Alkotmánya, in <http://generaliskonvent.reformatus.hu/index.php?n=31&id=31>

• A győri corvina második könyvének incipitéje.